

ŞİA'DA USULİLİĞİN DOĞUŞU VE ŞEYH MÜFİD

Halil İbrahim BULUT, Araştırma Yayınları,

Ankara 2013, 351 sayfa

Ramazan TARİK¹

İslam inanç tarihine genel olarak bakıldığında, H. IV. asrın son-raki dönemleri etkileyen birçok yönünün mevcut olduğu görülmektedir. Bu dört asırlık süreçte, İslami fırkaların birçoğunun ortaya çıktığı ve bu fırkalara ait temel düşüncelerin oluştuğu ve eserlerin neşredildiği görülmektedir. Bu asır sadece Sünni kesim açısından değil, aynı zamanda Şii toplumunun birikiminin ortaya konması bakımından da önemlidir. Şiiiler bu dönemde İslam dünyasında birçok noktaya egemen olmuşken, ilmi ve fikri sahada varlıklarını hissettirmişlerdir. Şia içerisindeki İmamiyye kolunda özellikle on ikinci imamın gaybetiyle birlikte (260/874) fıkhi ve itikadi sorunlara çözüm bulma noktasında bir takım sıkıntılar gün yüzüne çıkmıştır. Bu dönemde sorunların çözümü ve bazı vazifelerin devam ettirilmesi hususunda toplumun ikiye ayrıldığı görülmektedir. Bir tarafta imamın gaybete girmiş olmasına rağmen bir şekilde onunla temas halinde olunduğu, zuhur eden problemlerin çözümü için yeni arayışlara gerek olmadığı ve bu problemlerin bizzat imamlardan gelen haberlerle çözülebileceğini savunan “*Ahbariler*” bulunmaktadır. Ancak, gaybet süresinin uzaması ile birlikte ahbari anlayışın sorun çözmede yetersiz kalması sonucunda, akılcı bir yol takip edilip Kur’an-ı Kerim, hadis ve ahbara bağlı kalınarak toplumun ihtiyaçlarına cevap verecek ilkeler çıkarılması gerektiğini savunan bazı âlimler ortaya çıkmıştır. İşte bu ikinci grup, Şeyh Müfid önderliğinde ortaya çıkan ve daha sonraları “*Usulilik*” olarak adlandırılacak olan usuli anlayıştır. Böylece Usulilik, İmamiyye Şiası geleneğinde dini hü-

---

¹ İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri ABD
Doktora Öğrencisi.

kümlerin akli istidlal yoluyla elde edilebileceğini savunan bir ekol olarak ortaya çıkmış ve tarihteki yerini almıştır.

Ülkemizde İmamiyye Şiası hakkında yazılan çok sayıda kitap ve makale varsa da özellikle İmamiyye içerisinde yer alan Ahbari-Usuli anlayış hakkında neşredilen eserlerin sayısı oldukça azdır. Söz konusu anlayışları konu alan çalışmalar arasında Mazlum Uyar tarafından yazılan “*İmamiyye Şiasında Düşünce Ekolleri/Ahbarilik*” adlı eser ile bizim bu çalışmamızda tanıtacağımız Halil İbrahim Bulut’un “*Şia’da Usuliliğin Doğuşu ve Şeyh Müfid*” adlı eseri bulunmaktadır.

Şiilik, Ehl-i Sünnet dışında yaşayan en önemli İslam mezhebidir. Bu mezhebin akli bir kimlik kazanmasında ve temellerinin oluşturulmasında etkin rol oynayan ve Şii-İmami düşünceye büyük katkı sağlayan Usulilik ve Şeyh Müfid hakkında yazılan müstakil tek eser olmasından dolayı ilk bakışta dikkati çekmektedir. Eser, bu alandaki boşluğu dolduracak nitelikte olup, Şii-İmami anlayışın daha iyi kavranması için okuyucuya önemli malzemeler sunmaktadır. Özellikle Şeyh Müfid hakkında elde edilen bilgilerin niteliği de bu eserde ön plana çıkmaktadır. Çünkü yazmış olduğu eserlerin büyük bir kısmı günümüze ulaştığından içerikteki bilgilerin kaynağını bizzat kendi eserleri oluşturmaktadır. İncelemiş olduğumuz bu eser de şahıs merkezli çalışmalar arasında bu yönüyle farkını ortaya koymaktadır.

Yazarın çalışmalarını incelediğimizde bu alanda kitap, makale vb. çalışmalar telif ettiği özellikle Şeyh Müfid ile alakalı çalışmasını destekleyecek birçok makalesinin bulunduğunu görmekteyiz. Bunlar arasında “*İlk Dönem İmamiyye Kaynaklarına Göre Gaybet Anlayışı*”, “*Şeyh Müfid ve İmamiyye Ekolünde Gaybet İnancının Aklileşmesi*”, “*İlk Şii Kelamclardan Ebu Cafer el-Ahvel (Şeytanu’t-Tak) ve Ona Atfedilen Görüşler*”, “*Şii Fırkalarda Gaybet ve Ric’at İnancı*” yer almaktadır.

Eser, yazarın çalışmanın geçtiği dönem hakkında kısa bir değerlendirme, yazılış amacı, özellikleri, içeriği ve kaynakları hakkında bilgi verdiği önsözden sonra giriş ve iki bölümden oluşmaktadır. Giriş kısmında Şeyh Müfid’in yaşadığı dönem hakkında genel bir değerlendirme yapan müellif, özellikle Müfid’in yaşadığı H.IV-V. asırda, İslam dünyasının parçalanmış bir görünüm arz ettiğini be-

lirtmektedir. Yine bu dönemde inanç açısından, Şia'nın en dikkat çekici özelliği, siyasi arenada ilk defa kendisini güçlü bir şekilde göstermesidir. Yazar, bu kısımda Şia'yı, Abbasiler ve Büveyhiler Dönemi olarak iki kısımda incelemiştir. Şiilerin her dönem de olduğu gibi Abbasiler döneminde de imamet anlayışı doğrultusunda, imametin Ali evladının hakkı olduğunu iddia ederek dini ve siyasi talepleri adına birçok kez isyan girişiminde bulunmuşlardır. Bu sebeple, merkezi idare tarafından tehdit olarak algılanmışlar ve baskı altında kalmışlardır. Abbasi Halifesi Kadir Billah'ın dönemi Şiilik açısından sıkıntılı bir dönem olmuştur. Özellikle Kadir Billah'ın Sünnilik dışındaki inanç ve anlayışları reddeden bir bildiriye dönemin ilim adamları onayıyla çıkarması ve hatta camilerde bunu okutması, Şii ve Mutezili anlayışlara karşı bir cephe alınmasına yol açmıştır. Büveyhilerin Bağdat'ı ele geçirilmesi ile birlikte Abbasi Halifelerinin bütün yetkileri ellerinden alınmış, durum Şiilerin lehine dönmüştür. Hatta Büveyhi Emiri Muizüddeve Ahmed, başlangıçta Sünni hilafete son verip Şii bir hilafet kurmayı düşünmüşse de bazı siyasi sebeplerden dolayı bu fikrinden vazgeçmiştir. Yine bu dönemde Şiiler Bağdat'ta daha etkin bir hale gelmiş, buradaki nüfus yapısı Şiilerin lehine değişmiştir. Bununla birlikte, Büveyhiler'in Bağdat'a gelmesiyle birlikte, Sünni-Şii çatışmalarında önemli bir artış olmuştur. Bu çatışmaların temelinde, Büveyhilerce Şiilere verilen bazı imtiyazların yattığı anlaşılmaktadır. Şia tarihinde ilk defa Büveyhiler döneminde Aşure Matemi ve Gadir Hum gününün kamusal alanda kutlanmaya başlandığına (h.352) şahit olmaktayız. Özellikle Aşure Matemi ve Gadir-i Hum gününün bayram olarak kutlanmaya başlanması ve bunların geleneğe dönüşmesi bakımından Muizüddeve'nin girişimleri önemlidir. Bu durum Sünni kesimde rahatsızlık yaratmıştır. Ancak bu gelenek ve bayram kutlamaları Adudüddeve döneminde yasaklanmıştır. Bahaüddeve döneminde bu ayrıcalık ve kutlamalar dolayısıyla Şiilerle Sünniler arasında meydana gelen kanlı çatışmalar sebebiyle her iki mezhep mensuplarının inançlarını alenen söylemeleri yasaklanmıştır. Bu sırada Şiilerin dini lideri kabul edilen Şeyh Müfid, bu olaylarda önemli bir rolü olduğu düşünülerek yönetim tarafından Bağdat dışına sürülmüştür.

Yazar, aynı bölümde “Müfid öncesi Şii ulemasına genel bir bakış” başlığı altında, Şiiğin ortaya çıkışıyla alakalı tartışmalara yer vermiştir. Bu bağlamda Müfid'in "Şiilik, henüz Hz. Peygamber hayatta iken teşekkül etmiştir." demesi dikkat çekmektedir. (32) Yazar, daha sonra “Şia” kelimesini Müfid'in eserinden yola çıkararak tarif etmiş, Şia'nın “Ehl-i Beyt taraftarlığı şeklinde siyasi ve dini bir hareket olarak yola çıktığını, zamanla fikri alt yapısını oluşturarak siyasi ve itikadi bir mezhep hüviyetine kavuştuğunu açıklamıştır. (33) Giriş kısmının sonunda da Müfid öncesi Şii ulema kabul edilen Zü-rare b. A'yan, Hişam b. Hakem, Hişam b. Salim el-Cevaliki, Fadl b. Şazan en-Nisaburi, Küleyni, Nu'mani, Nevbaht Ailesi ve İbn Ebu Akil ve İbn Cüneyd hakkında doğumlarından ölümlerine, eğitimlerinden eserlerine varıncaya kadar tanıtıcı bilgiler vermiştir.

Yazar, eserin birinci bölümünde Şeyh Müfid'in Hayatı ve İlmi Kişiliği başlığı ile Müfid hakkında epeyce uzun ve ayrıntılı bilgiler vermiştir. İlk olarak “İmamiyye Şiasının önde gelen kelam, fıkıh ve hadis âlimi olan Müfid'in asıl adı Muhammed b. Muhammed b. Nu'man el-Harisi el-Ukberi el- Bağdadi” (55) şeklinde başlayarak onun künyesini vermiştir. Daha sonra Müfid hakkında kaynak teşkil eden eserlerde farklılık arz eden doğum tarihi hususunda da, farklı kaynaklardan ve kişilerden bilgiler vererek 338/950 tarihini zikretmiştir. Bununla birlikte Müfid'in doğduğu yer, eğitim hayatı özellikle de kimlerden hangi dersleri aldığına dair bilgiler bulunmaktadır. Bu kısımda dikkat çeken en önemli yer ise Barasa Mescidi'dir. Çünkü bu mekân, hem Müfid'in kendi görüşlerini yaydığı hem de Şia'ya yöneltilen eleştirileri cevaplandığı, dahası ömrü boyunca ders verdiği bir mekân olma özelliğini taşımaktadır. Bu kısmın sonunda ölümüne kısaca yer verilmiş ve 413 tarihinde Kerh'te vefat ettiği ifade edilmiştir. Onun cenaze törenine her mezhepten gelenlerle birlikte seksen bin kişi katılmıştır. Bununla birlikte Müfid'in ölümüne üzülenlerin yanında bunu sevinçle karşılayanların da olduğu belirtilmiştir. (61) Öte yandan Müfid hakkında bilgi veren kaynaklar, hayatında iken ona birtakım lakab ve künyeler verildiğini bildirmektedir. Lakapların en meşhuru “İbnü'l-Muallim” ve “Müfid” (61) lakaplarıdır.

Müfid, küçük yaşta göç ettiği Bağdat-Kerh semtinde yaşamış ve burada vefat etmiştir. Kerh, Şia açısından stratejik bir bölge olarak

kabul edilmekte, Şiilerin yoğun yaşadığı bir yer olma özelliğini taşımaktadır. Kerh'teki Barasa Mescidi'nin Müfid'in hayatında çok önemli bir yeri olmuştur. Zaten Bağdat, o dönemde İslam dünyasının başkentiydi ve birçok fırka mensubunu bünyesinde barındıran kozmopolit bir yapıya sahipti. Bu şehir, ilmi münazaraların yapıldığı, fikir ve düşünce hayatı canlı olan bir yerdi. Burada icra edilen münazaraların eksenini, mezhepler arası polemik konuları oluşturmakta idi. Bu bağlamda “Şia'ya yöneltilen itirazların başında, onların imamet anlayışları gelmekte idi. (73)

Yazar, Şeyh Müfid'in eğitim hayatı boyunca birçok hocadan dersler aldığını zikretmiş, hocaları kabul edilen Şeyh Saduk, Ebü'l-Kasım Cafer İbn Kuleveyh, İbn Cüneyd el-İskafi, Ebü'l-Ceyş el-Belhi, Ebu Abdullah el-Basri, Ebu Yasir, en-Naşi el-Asgar, Ebu'l-Hasan Ali b. İsa er-Rummani, Muhammed b. İmran el-Merzubani, Ebu Bekir İbnü'l-Ciabi ve Ebu Amr İbnü's-Semmak hakkında yine doğumundan ölümüne kadar ayrıntılı bilgiler vermiştir. Daha sonra “hocalarına oranla yetiştirdiği öğrencilerin sayısı daha az olduğu, bu oranın yaklaşık dörtte bire denk düştüğü” (98) ifadesini kullanarak Müfid'in öğrencileri hakkında benzer metotla bilgiler vermiştir. Öğrencileri arasında en tanınmış olanları, Şerif Radi ve Şerif Murtaza, Ebu Cafer et-Tusi, Ahmed en-Necaşi, Ebu'l-Feth Muhammed el-Keraceki ve Sellar ed-Deylemi kabul edilmektedir. Bu kısımda en dikkat çekici nokta ise, “Müfid'in, öğrencilerinin ihtiyacını bizzat kendisinin karşılaması, hatta kendisine gelen hediyeleri dahi öğrencilerine dağıtmasıdır. (99)

Şeyh Müfid'in çağdaşları ile olan diyalogu hususunda müellifimiz, onun sadece rakipleri veya muhalifleri ile değil, Şia içerisindeki farklı fırka mensuplarıyla da münazaralar ettiğini nakletmiştir. Yazar, burada bir örnek olması bakımından Müfid'in çağdaşları olan Mutezili Kadı Abdülcabbar ve Eş'ari Ebu Bekir Bakıllani ile olan tartışmalarına yer vermiştir.

Yazar, Şeyh Müfid'in akademik ilgi alanları ve eserleri hususunu işlerken, onu “Şii-İmami anlayışın rasyonelleşmesinde önemli bir görev üstlenmiş köşe taşlarından biri” (129) olarak zikretmiş ve bu bağlamda muhtelif ebatta iki yüz kadar eser telif ettiğini nakletmiştir. Bu eserler içerik olarak, “masum imamlar ve söylemleri, Kur'an'ın yorumu, temel Şii akidelerin izahı, Şii ulema da dahil ol-

mak üzere muhaliflerin inanç ve görüşlerine karşı ortaya konulan polemik ve tartışmalar, Şii fıkıh anlayışı”(129) gibi konuları içermektedir. Daha sonra da Müfid’in farklı kategorilerdeki eserleri hakkında içerikleri ile alakalı bilgiler verilmiştir.

Yazar, müellifin eserlerini, içerikleri dikkate alarak tasnif etmiştir. Ancak, bunların tamamını burada zikretmek mümkün olmayacağından, Kelam, Tarih ve Biyografi, Fıkıh, Hadis ve Tefsir’e ait olmak üzere 36 eseri hakkında bilgiler vermiştir. Şeyh Müfid tarafından yazılan ve günümüze ulaşmayan eserlerinin de olduğu yazar tarafından zikredilmektedir. Müfid’in eserlerini incelediğimizde bazılarının reddiye veya eleştiri mahiyetinde olduğu görülmektedir. Çünkü Müfid, hayatı boyunca sadece Mutezile, Mürcie, Eşariyye ve Havaric gibi muhalifleri ile değil aynı zamanda Zeydiyye, Vakıfiyye, Carudiyye, İsmailiyye ve Gulat gibi Şii fırkalarla ve bazı hocaları ile bir takım görüşlerinin uyuşmaması sebebiyle mücadele etmiştir. Yazar, birinci bölümün sonunda Müfid’in İlmi kişiliği ve Şia içerisindeki yerine değinmiş ve onun Şii-İmamiyye’nin dini lideri ve ilmi lideri olduğunu zikretmiştir. Ayrıca “Müfid, döneminde başta kelam, fıkıh ve hadis olmak üzere hemen hemen bütün İslami İlimlerde otorite kabul edildiği” (168) yine yazar tarafından zikredilen bir başka husustur.

Yazar, eserin ikinci bölümünde Müfid’in Usuli anlayışının teşekkülü ve kelami sistemine yansımaları (189) üzerinde durmuştur. İlk olarak Müfid’in Abbasi halifeleri ve Büveyhi emirleri ile olan ilişkileri hakkında bilgiler vermiştir. Müfid, hayatı boyunca üç Abbasi halifesi görmüştür. Bunlardan ilki olan el-Muti-Lillah döneminde doğmuş, et-Tai-Lillah ve el-Kadir-Billah dönemlerinde de yaşamıştır. Ancak ilk ikisi döneminde Müfid’in herhangi bir faaliyetine rastlanmadığı eserde zikredilmektedir. Müfid’in hem dinen hem de siyaseten etkin olduğu dönem, daha önce de zikrettiğimiz gibi Halife Kadir-Billah dönemidir. Özellikle Fatımilerin nesebinin sahih olmadığı hususunda halife Kadir-Billah tarafından hazırlatılan beyannameye Müfid’in imza atması ayrıca önem arz etmektedir. Bu durum, onun hilafet makamı nezdindeki itibarını göstermektedir. Müfid’in aynı şekilde Büveyhi emirleri ile olan ilişkileri de pozitif yönde olmuştur. Özellikle Adudüdevle dönemi, Müfid açısından büyük önem arz etmekte olup, onun başarısı ile Adudüdevle dönemi arasında yakın-

lık görülmektedir. Özellikle Muizüddeve döneminde başlayan Aşure Matemi, Gadir-i Hum Bayram, Şii ezanı ve Şia'ya ait bazı mekânların kutsanması, Sünnilerle Şiiler arasında çatışmalara sebep olmuştur. Ancak bu olaylarda Müfid'in bir rolü olup olmadığı tartışıl-sa da, bu olaylar sonrasında onun iki kez Bağdat dışına sürgün edildiği nakledilmektedir.

Yazar bu bölüm içerisinde özellikle Usuliliğin oluşumunda Mutezile'nin rolüne (212) değinmiştir. Şiiliğin özellikle Usuli anlayışın gelişim sürecinde Mutezile'den etkilendiği anlaşılmaktadır. Nevbahti ailesinin Mutezile'nin bazı görüşlerini benimsemesi, Büveyhi dönemindeki Mutezile tesiri ve üçüncü asrın sonuna doğru bazı Mutezili âlimlerin Şia'ya geçmesi, Şia- Mutezile etkileşimini gösteren örneklerdir. Özellikle Büveyhiler dönemindeki kültürel ortamın zenginliğinden dolayı, bazı Şii âlimler - ki buna Müfid de dâhildir- muhaliflerinin fikirlerinden faydalanmışlardır. İşte Müfid ile başlayan bu dönemde özellikle, imamet doktrininin izahında Mutezile'nin akıl-cılığın azami derecede faydalandığı görülür. (216) Zaten Müfid'i diğer Şii ulemeden ayıran nokta da onun rasyonel bir metodu benimsemesidir. Ancak burada yazar, özellikle Müfid'in Mutezile'nin Bağdat kolu ile olan ilişkisinden bahsetmiş, bunun sebebi olarak da bu ekolün görüşlerinin imamlardan nakledilen görüşlere daha yakın olmasını (220) gösterilmiştir.

Müfid, Şii kelamını Mutezile'nin görüşleri ile geliştiren ve akıllı bir yöntem olarak kullanan bir İmami kelamcı olarak kabul edilmektedir. İlk dönemlerinde ahbari bir anlayış sergilese de, son dönemlerinde akılcı bir tavır takınmıştır. Bunun yanında kendi akılcı sistemine ters görüşleri de zaman zaman eleştirmekten de kaçınmamıştır. Müfid'in Mutezile kelamından etkilendiğini gösteren deliller arasında onun adalet, aslah, lütuf, hüsün-kubuh prensiplerini kabul etmesi ve kendi sisteminde bunları kullanmasıdır. (223) Ayrıca Müfid, tevhid ve sıfatlar gibi daha birçok konuda da Mutezile'nin görüşlerini benimsemiştir. Bununla birlikte Müfid, Mutezile'ye ait görüşlerden faydalansa da, eserlerinde Mutezile'den etkilendiğini kabul etmemiş, Şia ve Mutezile'nin iki farklı grup olduğunu ısrarla vurgulamıştır.

Yazar, daha sonra Şeyh Müfid'in kelami sistemine yansımalarına değinmiştir. (234) Nübüvvet bahsi konusunda Müfid, nübüvvetin

mutlaka gerekli olduğunu kabul etmiş, Allah'ın peygamber göndermesini hikmetinin gereği olarak lütuf prensibiyle açıklamış, nübüvvetin vehbi olduğunu ifade etmiş, ayrıca nebi ve resul arasında ayrıma giderek vahiy almanın mahiyeti bakımından bazı farklılıkların olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca o, peygamberlerin ismeti, sehvü'n-nebi meselesi, Kur'an ve korunmuşluğu meselesi, mucize, Hz. Peygamber'in okur-yazarlığı meselesi gibi konulara da yer vermiştir.

Müfid'in "İmamet" hakkındaki görüşlerine gelince, yazar ilk olarak "kendisine uyulan kimse" şeklinde imametın sözlük anlamını, daha sonra da "Peygamber'e vekâleten, din ve dünya işlerinde umumun liderliği kendine ait olan kimse" ifadesiyle Müfid'in imamet tanımlamasına yer vermiştir.(252) Müfid, imametın gerekliliğini izah ederken, nakli delillerle birlikte akli delilleri de kullanmıştır. Bu meselede de tıpkı nübüvvet meselesinde olduğu gibi imamet görevinin ilahi bir lütuf olduğu zikredilmiştir. İmamın tanınması hususunda da, bu konunun farziyeti ile alakalı olarak Kur'an, haber, icma ve akıl olarak dört delil olduğu ifade edilmiştir. Eserlerinde imamların muhaddes olması özelliğini belirterek bu hususta tutucu davranmıştır. (259) Burada ayrıca bir diğer özellik olarak, gerçek vahiy olmasa da vahiy yerine geçen, hak ve doğru kabul edilen "sadık rüya" ya yer verilmiştir. Bu bölümün sonunda imamların temel özelliklerine, gaybet, beda, ric'at, takiyye ve ahad haber gibi konulara da yer verilmiştir.

Tanıtımını yaptığımız bu eserin tetkiki neticesinde, konuların işlenirken kullanılan dilin gayet akıcı olduğunu, konular arasında bağlantı kurulurken titizlik gösterildiğine şahit olduk. Giriş kısmında ve birinci bölümde ele alınan konular, ikinci bölümde kendisini bulmuş, okuyucunun kafasında oluşan sorular burada adeta cevap bulmuştur. Birçok yeri altını çizerek okumamıza rağmen herhangi bir yazım hatasına rastlamadık. Eserin içindekiler kısmı hazırlanırken ele alınan başlıklar, eser hakkında temel bir bilgi verirken, dipnotların değerlendirilmesinde, kaynakça ve indeksin hazırlanmasında da gerekli özen gösterilmiştir.

Sonuç itibariyle öncesi ve sonrası ile Şeyh Müfid'in yaşadığı döneme genel bir bakış yapan müellif, bölümler halinde hayatı ve ilmi kişiliği ile usuli anlayışının teşekkülü ve kelami sistemine yansımalarına şahıs merkezli Mezhepler Tarihi araştırması olarak kendine

özgü metot çerçevesinde ele almaya gayret etmiştir. Eserin, müellifin bu alanda yazdığı diğer makaleleri de düşünüldüğünde, güçlü bir arka plan ile ele alındığı anlaşılmaktadır. Eser, Şia içinde meydana gelen anlayış değişikliğine öncülük eden bir âlimi her yönüyle tanıtarak bilimsel alanda önemli bir boşluğu doldurmuştur. Bununla birlikte, müellif tarafından giriş kısmında bahsedilen Şeyh Müfid'in neşredilen eserlerinin ek kısmında ciltlere göre dağılımını gösterecek şekilde verilmesi hem esere artı bir değer katmış hem de Müfid'in eserlerine ulaşmayı kolaylaştırmıştır. Şia'nın oluşum aşamasında kendi içindeki farklılaşma bağlamında Usulilik ve bu geleniğin kurucusu Şeyh Müfid'i incelemeyi hedefleyen daha sonra yapılacak araştırmalar için çeşitli açılardan önemli katkılar sağlayabilecek bu çalışma, Mezhepler Tarihi araştırmacıları ve meraklıları için mutlaka görülmesi gereken bir eser mahiyetindedir.

